

Año LVII. urtea

139 - 2025

Urtarrila-ekaina

Enero-junio

FONTES LINGVÆ VASCONVM STVDIA ET DOCUMENTA

SEPARATA

Euskal amak munstro itxurapean

Larraitz Ariznabarreta

Sumario / Aurkibidea

Fontes Linguae Vasconum. Studia et Documenta

Año LVII. urtea - N.º 139. zk. - 2025

Urtarrila-ekaina / Enero-junio

GENEROA ETA POST-BIOLENTZIA: IRLANDAR ETA EUSKAL LITERATUREN ARTEKO INTERSEKZIOAK

Asier Altuna García de Salazar, K. Josu Bijuesca & Eva Pelayo Sañudo
(editore gonbidatuak / editores invitados / guest editors)

Prólogo / Hitzaurrea / Prologue	
Asier Altuna García de Salazar, K. Josu Bijuesca, Eva Pelayo Sañudo	7
Emakume militanteak literaturan: euskal eta Ipar Irlandako gatazken arteko zubiak eraikitzen	
Lorea Azpeitia Anta	21
Euskal gatazka armatuari buruzko fikzio feministak	
Mari Jose Olaziregi Alustiza	49
La mirada feminista sobre la violencia en tres escritoras vascas	
Cristina Ortiz Ceberio	71
Euskal amak munstro itxurapean	
Larraitz Ariznabarreta	91
Alabatasunetik idazten: aitag eta gatazkak egungo emakume idazleen nobelagintzan	
K. Josu Bijuesca	119
(Post)conflicto y uso del <i>memoir</i> : una perspectiva transgeneracional y de género	
Eva Pelayo Sañudo	151
Paisajes de conflicto desde el postconflicto en la ficción de Lucy Caldwell	
Asier Altuna García de Salazar, María J. Pando Canteli	169
Género y conflicto en Irlanda del Norte: la representación silenciada de la mujer	
Olga Fernández-Vicente	191
Idazlanak aurkezteko arauak / Normas para la presentación de originales / Rules for the submission of originals	219

Euskal amak munstro itxurapean

Madres vascas en forma de monstruos

Basque mothers in the shape of monsters

Larraitz Ariznabarreta
Deustuko Unibertsitatea
l.ariznabarreta@deusto.es
<https://orcid.org/0000-0002-6354-9901>

DOI: <https://doi.org/10.35462/flv139.5>

Jasotze data: 2024/09/12. Behin behineko onartze data: 2025/01/27. Behin betiko onartze data: 2025/06/03.

Lan hau *Creative Commons Aitortu-EzKomertziala 4.0 Nazioartekoa* lizentzia baten mende dago

LABURPENA

Artikulu honek aztergai du nola iritsi diren azken hamarkadetako euskal emakume idazleak alienazio-iturritzat jotzera nazionalismoaren ama ereduzkoaren mitoaren bizi-pena. Aldaketa hain da sakona, non euskal kultura tradizionalan funtsezkoa izan den arketipoak –ama ereduzkoarenak– lekua utzi baitio kontrako arketipo bati: *mum fatale*ari (Rodríguez, 2019, 24. or.) edo «ama munstro»-ari. Hainbat narrazio eta poema aztertutik, ondorioztatzen da literaturaren esparruak rol erabakigarria jokatu duela amatasunari buruzko ikuspegi-aldaketa zabalean, eta, horrenbestez, sakon eragin duela euskal identitate nazionalistaren eraldaketan.

Gako hitzak: euskal literatura; amatasuna; abertzaletasuna.

RESUMEN

Este artículo examina cómo las escritoras vascas de las últimas décadas han llegado a considerar la experiencia del mito materno del nacionalismo como una fuente de alienación. El cambio es tan profundo que el arquetipo que ha sido esencial en la cultura tradicional vasca –la madre modelo– ha dado paso a un arquetipo opuesto: la *mum fatale* (Rodríguez, 2019, p. 24) o la madre monstruo. Tras analizar varias narrativas y poemas, se concluye que el campo de la literatura ha jugado un papel decisivo en el amplio cambio de perspectiva sobre la maternidad, teniendo así un profundo efecto en la transformación de la identidad nacionalista vasca.

Palabras clave: literatura vasca; maternidad; nacionalismo vasco.

ABSTRACT

This article examines how Basque writers in recent decades have come to consider the experience of the maternal myth of nationalism as a source of alienation. The change is so profound that the archetype that has been essential in traditional Basque culture –the model mother– has given way to an opposite archetype: the *mum fatale* (Rodríguez, 2019, p. 24) or the monster mother. After analyzing several narratives and poems, it is concluded that the field of literature has played a decisive role in the broad change in perspective on motherhood, thus having a profound effect on the transformation of Basque national identity.

Keywords: Basque literature; motherhood; Basque nationalism.

1. SARRERA: AGUR, AMA. 2. DISKURTSOAREN BILBEAK: AMATASUNAREN BERRIDAZKETA ETA EUSKAL IDENTITATEAREN EHUNDURA FEMINISTA. 3. AMA GUREA, MUNSTRO MITIKOAK ETA DRAGOIAK. 4. HIL DA AMA! GORA AMA! 5. ORTODOXIAREN BIDUTZIAK. 6. IDAZLEA, MUNSTRO HORI. 7. ONDORIOA: HUSTASUNA ZELATAN. 8. ERREFERENTZIA BIBLIOGRAFIKOAK.

Emakume bat munstro itxurakoa
munstro bat emakume itxurakoa
mukuru ortzi goiak halakoez
(Rich, 2018, 16. or.)¹

Ama! Ama! Ama! Agur! Agur! Agur!
(Agirre, 2018, 200. or.)

1. SARRERA: AGUR, AMA

Mari Luz Estebanek (1959-), egungo euskal feminismoaren esparruko figura gailenatariko batek, balirudike azti-senez aurreikusi zuela, 2013an *Amaren heriotzak libreago egin ninduen* poema-liburua aurkeztu zuelarik², nolako oldar bizi

1 Jatorrizkoan «A woman in the shape of a Monster / a Monster in the shape of a woman / the skies are full of them». Lehen epigrafe hau artikuluaaren egileak berak euskaratuta dator. Jatorrizko beste aipu guztiak itzuli gabe eman dira testuan txertatu ez direnean.

2 Euskal Herriko Unibertsitateko Ane Villagran Arrastoaren artikulua (2021) Mari Luz Estebanen poema-liburu bera erabiltzen du abiapuntu gisa emakumeek idatzitako euskal poesia garaikidean dauden diskurtso matrofobikoak aztertzeko.

kementsuz plazaratzekoa zen garai horretan euskal emakume idazle sail handi baten sorkuntza:

AMA HIL zen eta
erdi-minetik ihesi guran
denboraren ferekaz
ahots propio hau umatuz
joan zitzaidan.

(Esteban, 2013, 117. or.)

Estebanen ahots poetikoak iradokitzen duen moduan, idazleok, beren literatura-lanetan, zehaztasun xehez ekin zioten amatasunaren instituzioa (Rich, 2018, 104. or.) eta nazionalismoaren genero-ikuspegia (Yuval-Davis, 1997 kritika sakonez berrikusteari; izan ere, ordura arte, euskal kulturaren zutabe funtsezkoenetarikotzat jotzen zen amatasuna, matriarkatuaren inguruko formulazioa, «metafora eta figura poetiko-politiko gisa» (Villagran Arrastoa, 2025, 53. or.). Hain zuzen ere:

2000ko hamarkadara arte euskal iruditeria nazionalistan, existitzen ziren emakume bakarrak amak ziren. Amatasuna zen genero maskulinokoak ez zirenen existentzia bermatzen eta onartzen zuen esparru bakarra euskal kultura nazionalista hegemonikoan. Bestela esanda, euskal maskulinitate nazionalistaren edo euskal subjektu historiko eta politikoaren aurkakoa ez zen *emakumea*, baizik eta *ama*, zehazki, ama ahistoriko faliko natural bat (Gabilondo, 2020, 328. or.).

Antzera uste du Koldo Izagirre idazleak ere Amaia Lasa poeta aitzindariaren soslaia egiten duelarik: emakumea, euskal literaturaren egitura tradizionalaren barruan, aberiaren eta kristautasunaren motiboen zerbitzura tolestua izan da:

Amaia Lasa heldu zen arte, emakumeak ez zeukan leku propiorik gure literaturan, Erdi Aroko poeta bikain haien oihartzuna baino ez genuen emakumearen ahotsetik. Etxeparearen faboreak geneuzkan, eta Oihenarteren ganbera-joko sasi-libertinoak, eta Etxahunen aiherkundera. Gero, gure poesia modernoan, emakumea aberriaren motiboetarik bat baino ez zen izan, eta Lauaxetaren «molde frantseseko» zenbait poematan salbu, familiaren euskarri eta kristautasunaren eredu zelako genuen gizonezko zein emakumezkoen kantagai, Miranderen amoranteek hori bera frogatu besterik ez dute egiten: apologetika batean geunden. Ez da harritzekoa, beraz, Amaia Lasak «a e i o u berri bat» asmatu nahi izana, bere lehen poema liburuan dioen bezala. Ezerk ez zion balio, artean egindakotik. Dena zeukan zerotik eraiki beharra. Zentzu horretan, Amaia Lasaren poesia fundazionala da, gerora garatu den emakumezkoen literatura baten aldarria, laudorio faltsu guztien dekoratua suntsitzeko behar zen aurreneko mailukada. Bera da gure literaturaren lehen emakumea, berak dakarrelako lehenengoz emakumea gure letretara (Izagirre, 2001, 7. or.).

Gurean, baina, literaturaren, generoaren eta nazioaren, arteko elkarguneetan arakatzeko joera ez da, jakina, inguruko kulturekiko arrotza. Izan ere, Olaziregiren (2021, 271. or.) ustez:

Regarding whether maternity as a literary motif is more prevalent in literature written in Basque than in other cultures' literature, we can confidently state that in the global world today –as is the case with other matters– Basques are not blatantly original with regards to the prevalent theme of maternity. The obvious questions are, then: what objectives do the representation of maternity meet? And are these objectives unique to Basques? There does seem to be a certain singularity when it comes to the possible objectives of the Basque female author's representation of maternity: namely, the overt criticism of the gender roles and categories that Basque society in general, and Basque nationalism in particular, have traditionally projected of Basque women; and therein, the social functions women have conventionally been assigned the role of mothers.

Olaziregik egoki dioen moduan, identitateak, bai banakakoak bai kolektiboak, diskurtso eta irudikapen kulturalen barruan eraikitzen dira, eta horiek funtsezko eginkizuna betetzen dute, geure burua talde gisa nola definitzen dugun eta zein giza baldintzatan egiten dugun zehaztuz (LaCapra, 2006). Horregatik, identitatea ezin da ikuspegi estatiko batetik ulertu; aitzitik, Stuart Hallek (1996, 5.-6. or.) adierazi moduan, «identitatea jostura-puntu bat da, *hitz egiten diguten* diskurtso eta praktika horien eta aktiboki inplikatzeko gaituzten subjektu prozesuen artean aurkitzen den espazioa». Hallen «topagune» horrek funtsezko garrantzia du artikuluko honen testuingurutzan ere. Hala ulertzen dugu: identitatea, banakoa zein kolektiboa, ez da inoiz finkoa, baizik eta etengabe osatzen eta birdefinitzen den elementu dinamikoa.

Zentzu horretan, diskurtso kulturek –literaturak eta arteak barne– eta ideologikoez nahiz politikoez, haien bidez eratutako identitate-irudikapenekin batera, funtsezko eginkizuna betetzen dute euskal emakume idazleen testuinguru soziopolitikoaren definitzerakoan. Ildo horretan, Ane Villagran Arrastoa ikerlaria XX. mendeko euskal emakume olerkarien gatazka-guneen inguruko irakurketa proposatzen saiatu zen bere Master Amaierako Lanean³ eta ondorioztatu zuen emakume idazleek, «euskal gatazka»-ren gaineko gogoeta zuzena baino, sarriago jartzen zutela arreta bestelako gatazka soziopolitiko eta kulturaletan (Villagran Arrastoa, 2021b). Besteak beste, Villagran Arrastoaren ikerketak erakusten du euskal nazionalismoaren erresistentziarekin tradizionalki lotutako terminoak –hala nola *erbestea*, *ziega*, *tortura* edota *kondena*–, 1980ko hamarkadatik aurrera, bestelako gatazken irudikapenean erabili ohi dituztela emakumeek. Halaber, Villagran Arrastoaren lanak agerian uzten du emakume idazleek euskal nazionalismoaren aldaerei eta patriarkatuaren egitura sozialei buruzko irudikapenak zalantzan jartzen eta iraultzen dituztela, gatazkaren moldaketa propioa eta, euskal idazle gizonekiko, esanguraz desberdina eginez.

3 MAL horren ondorioak honako liburu kapituluari datoz jasota: Villagran Arrastoa (2021b).

Villagran Arrastoaren teorizazioaren adibide argi deritzogu Leire Bilbaoren «Erbeste da amaren gorputza» poema (Bilbao, 2020, 80. or.) non emakume erditu-berriaren gorputza «erbeste» gisa irudikatzen duen ahots poetikoak:

Erbeste da amaren gorputza
hats-herria
desordenaren bazterra
leku zauritu zatitu arrakalaz josia
samurtasun oldarkor batek hartua
haragi mailatu maitatu
orografia hautsia.

Harrizko sustraiak ditu
kareharri basalto arbela
urezko zuhaitzak ditu
azalean sedimentatuta
liburu geologiko bat da
intziriak izerdia oihuak
idatzita dituen.

Mintzaira sortu aurreko taupadak
bizi diren lurraldea da
amaren gorputza.
Erbeste egin naiz.

2. DISKURTSOAREN BILBEAK: AMATASUNAREN BERRIDAZKETA ETA EUSKAL IDENTITATEAREN EHUNDURA FEMINISTA

Gure artikulua Gabilondok (2020) eta Olaziregik (2021), alde batetik, eta Arrasto-Villagranek (2021b), bestetik, azpimarratutako bidegurutze kritiko horren baitan kokatzen da; hain zuzen ere, azken hamarkadetan euskal emakume idazleek nola problematizatu eta alienazio-iturri bilakatu duten nazionalismoaren «ama ereduzkoa» mitoaren esperientzia, eta, ondorioz, nazionalismoa bera. Testuinguru horretan, literatura –poesia bereziki– tresna subertsibo gisa ulertzen da, ordena sozialaren oinarriak iraultzeko ahalmena duena (Strine, 1989). Izan ere, Estebanek (2019, 55. or.) adierazi bezala, «poesiaren funtzioa hiztegia berridaztea da, deserotasuna ereitea, harridura piztea, haragiaren mugak arakatzea, ordena soziala desokupatzea, izan litekeenari izena eta izaera ematea, argi bat piztea iluntasunean».

Egiazki, irakurle argiari begi-bistakoa egiten zaion aldaketa hain da sakona, non euskal kultura tradizionalen funtsezkoa izan den arketipoak –«ama ereduzko»-ak– lekua utzi baitio kontrako arketipo bati: *mum fatale* (Rodriguez, 2019, 24. or.) edo «ama munstro»-ari⁴. Gure hipotesiaren arabera, testu literario garaikideetan amatasunaren

4 Rodriguezek (2019) *mum fatale* kontzeptua erabiltzen du; biak baliokideak iruditzen zaizkigu.

iruditegiaren eraldaketak euskal nazionalismoaren inguruko kritika sakona eta esanguratsua iradokitzen du; hain zuzen ere, amatasunaren eta nazionalismoaren irudikapenak elkarren artean estuki loturik agertzen dira, emakume idazleek emakumetasunaren eta ama izatearen inguruan proposatutako begirada berritzaileek nazionalismoaren ama mitoari kontra-jartzen zaion diskurtso kritiko eta iraultzailea osatzen dutelarik. Azken urteotan, Eider Rodríguez, Katixa Agirre, Karmele Jaio edota Miren Agur Meabe bezalako idazle feministen lanek amatasunaren esperientzia sakonki disezcionatu dute, eta ariketa literario horren bidez, euskal identitate esentzialista tradizionalak genero arau eta rol historikoen bidez eraiki izan duen oinarri sinboliko eta erreala berrikusi, hautsi eta berreraikitzeke saiakera proposatu dute (Borda, 2013, 55. or.). Idazlan horiek agerian uzten dute ama izatearen inguruko diskurtsoen berridazketak euskal nazionalismo tradizionalaren mistika sakonki errotuaren desegitea ahalbidetzen duela, eta, horrenbestez, «nazio berri bat eraikitzeke oinarri berri baten» beharra aldarrikatzeko aukera ematen duela (Borda, 2013, 53. or.). Testuinguru horretan, euskal literatura garaikidean hainbat idazlek hautatu duten jarrera «haserretsua» (Ariznabarreta, 2022) eta alderraia –literatura formaren eta edukiaren ikuspegitik– identitate kolektiboaren berreraikuntza alternatibo baten aukeraren adierazle gisa interpreta daiteke. Horixe frogatzea da gure lanaren helburua, «ama munstro»-aren metafora nagusitzat hartuz, euskal nazionalismoaren eta genero identitatearen arteko harremanak aztergai.

Artikulu honek, halaber, ez du amatasunaren eta euskal nazioaren bidegurutzean gertatutako arketipo-aldaketen irakurketa xehe eta sistematiko bat eskaintzeko asmorik. Aitzitik, hizkuntza literarioa zentzu anitzeko hizkuntza sinboliko gisa ulertzetik abiatuta, eta kritikariaren intuizioan oinarrituta, helburu nagusia da erakustea poetika feministaren gorakadak –eta, bereziki, amatasunaren inguruko diskurtso kritikoaren indartzeak– orbanak eta hausturak eragin dituela euskal nazionalismoaren iruditerian. Ildo horretatik, feminismoaren ikuspegiak euskal literaturan eta nazionalismoaren irudikapenetan aldaketa eta berrinterpretazio garrantzitsuak ekarri dituela azpimarratzen da; eta, bereziki, amatasunaren inguruko esperientzia eta pentsamendu literario berriek euskal nazionalismoaren tradiziozko metafora eta sinboloak eraldatu eta deseraikitzeke bidea zabaldu dutela. Aldaketa horren atzean, euskal emakume idazle feministen ahalduntze diskurtsibo eta literarioa, eta, era berean, euskal nazionalismoaren hegemonia sinbolikoaren gainbehera agertzen dira elkarri estuki loturik.

Jule Goikoetxea (apud Villagran Arrastoa, 2025) ikerlariaren gogoetak ere joera horren adierazle esanguratsutzat har daitezke, bereziki gatazka kontzeptua nola birplanteatu den ikusirik. Haren iritziz, azken urteotan gai berriak sartu dira euskal literaturan, eta gatazka terminoa ez zaio jada soilik estatuaren eta Euskal Herriaren arteko liskar politikoari lotzen; aitzitik, bestelako gatazka soziokulturalak, genero-ikuspegia barne, lehen planoan agertzen hasi dira. Hori guztia, Goikoetxearen ustez, laugarren olatu feministaren ondoriozko politizazio-prozesu orokortu baten emaitza da, zeinak bizitzaren esparru guztiak eraldatzeko ahalmena duen, eta horren ondoriorik nabarmenenetako bat euskal literaturan sumatzen hasia da, bertsolaritzan gertatzen ari denaren parean. Nahiz eta oraindik aldaketa horiek ez diren erabat agerikoak, datozen urteetan kalitatean –eta ez bakarrik

kantitatean– nabarmenago bihurtuko direla dio: «gizonek beti hitz egiten dutelako bikoitza edo hirukoitza», hainbat esparrutan (Goikoetxea apud Villagran Arrastoa, 2025, 510. or.).

Bestalde, amatasunaren literatur trataerari dagokionez, Mari Luz Estebanek jarrera argia erakusten du Ane Villagran Arrastoa ikerlariak (2025, 53. or.) bere doktore-tesirako egindako elkarriketa esanguratsuan. Estebanen hitzak artikulua honen sarrera atalaren baitan kokatu daitezke, gure helburua justifikatzeko eta kokatzeko baliagarri-rik gisa:

Uste dut batzuetan amatasunaz modu unibertsalista batean idazten dela, eta ni ez naiz identifikatzen, ez zait idazteko modu hori gustatzen. Orduan ni saiatzen naiz horrelakoetan niretik idazten. Gero jendeari gustatuko zaio ala ez, baina ez dut era unibertsalista batean egingo. Niretik idatziko ditut amarekikoak edo semearekikoak, adibidez. Horregatik kosta egiten zait amatasunari buruzko testuak topatzea gustuko ditudanak edo esaten dutenak: «jo, ze ondo, beste norabaitera eramaten nau». Nahiz eta nik esperientzia hori bera ez partekatu. Horregatik esaten dut amatasunaz idazten badugu beste nonbaitetik idatzi behar dugula, edo hori da behintzat nire posizio politikoa (Esteban in Villagran Arrastoa, 2025, 53. or.).

Beraz, diskurtso unibertsalistaren aurkako posizio horretatik abiatuta, gure artikulua- ren helburua da erakustea euskal emakume idazleek, amatasunaren esperientziari eta haren inguruko diskurtsoei dagokienez, nola eraiki duten euskal nazionalismoaren iruditeria hegemonikoarekiko diskurtso alternatibo eta iraultzaile bat, «ama muns- tro»-aren metaforaren bidez.

3. AMA GUREA, MUNSTRO MITIKOAK ETA DRAGOIAK

Nabarmentzekoa da euskal genero-ikasketek, zehazki emakumeek idatzitako lite- raturaren azterketek, nazioarteko genero-ikerketekin loturak egiteko orduan erakutsi duten joera isolazionista, bereziki genero, nazio eta etnia gurutzatzen diren anali- si-eremuetan paralelismo teorikoak bilatzeari eskainitako arreta mugatuaren ondo- rioz. Horrenbestez, zaila da euskal testuingurutik abiatuta halako antzekotasunak esplizituki aztertzen dituzten erreferentzia bibliografiko sendoak aurkitzea. Hala ere, generoari eta nazioari buruzko literatura feministaren corpus nagusiak argi erakus- ten du euskal kasuan askotan «berezizat» hartzen den amatasunaren gorpuztearen ideologiak antzekotasun esanguratsuak dituela beste testuinguru historiko eta poli- tikoetan garatutako diskurtsoekin. Adibide argigarri gisa aipa daitezke Nicole Fer- monen *Domesticating Passions: Rousseau, Woman, and the Nation* (1997) eta Nira Yuval-Davisen *Gender and Nation* (1997), biak ala biak nazio eraikuntzaren baitan emakumeen gorputzak eta amatasuna nola instrumentalizatu diren aztertzen duten lan klasikoak. Halaber, nazionalismo ez-tradizionalek –askotan iraultzaile edo sozia- listatzat har daitezkeenek– erabili izan dituzten amaren irudiaren tropoak eta sinbo- lismoa paraleloan daude literaturan, bereziki diskurtso sozialista edo komunistan, erabilitako amaren figurazioekin.

Testuinguru horretan, euskal matriarkalismoaren mitoaren azpimarratze eta zalan-tzan jartze dinamikoan, euskal genero-ikasketek, zenbait kasutan, badirudi berriro ekoizten dutela beraien kritikaren jomuga den «euskal berezitasun» diskurtsiboa. Alegia, salatu eta deseraiki nahi izan duten bereizgarritasun ideologikoa –euskal matriarkalismoaren iruditeria esentzializatua–, batzuetan, beren aztergai bihurtu eta, era berean, diskurtso hegemonikoaren parte izaten jarraitzen dute. Horren harira, David McCroneren (1998, 121. or.) azterketek identitatearen gorakadak nazionalismoaren testuinguruan genero-harremanen garrantzia nola areagotu duen azpimarratzen dute. McCroneren arabera, emakumeek funtsezko zeregina betetzen dute mugimendu nazionalistek garatzen dituzten proiektu politiko eta sinbolikoetan, baita nazioa irudikatzeke era kolektiboen eraikuntzan ere. Hala ere, ikerlari horrek zehazten du emakumeen papera ez dela soilik askapenaren esparruan garrantzitsua, baizik eta borroka nazionalistetan oro har aktiboak izan direla, modu zuzenean nahiz sinbolikoan. Nazionalismo ideologikoetan, emakumeek maiz jainkosa eta ama ereduaren irudikapen sinbolikoetan txertatzen diren rola hartzen dituzte, auto-sakrifizioa eta debozioa azpimarratzen dituzten eredu transzendentalak baliatuz. Horrek ahalbidetzen du mugimendu nazionalistek emakumeen irudi horiek nazioaren zerbitzurako baliabide gisa erabiltzea. Gainera, emakumeak ugalketaren eta hezkuntzaren bidez komunitatearen purutasun etnikoa mantentzeko eta kultura transmititzeko agente aktibo gisa irudikatzen dira. Horrela, emakumeek rol ezinbestekoak betetzen dituzte nazioaren irudikapen eta eraldaketa prozesuetan (McCrone, 1998, 122. or.).

Bestalde, Patricia Jefferyk (1998, 225. or.) nazionalismoaren ideologiaren eta genero-praktiken arteko lotura sakon aztertzen du, emakumeen ama-irudiaren ikonizazioa eta familiarekiko eskuzabaltasunaren balorazioa nabarmenduz. Azken honek aditzera ematen du emakumeek nazioaren zerbitzura jartzen dituztela rol tradizionalak, «berrinterpretazio diskurtsibo» baten bidez. Ama ikonikoaren irudiak –seme-alaben ohore nazionalaren defentsan eta familiaren interesen aldeko borrokan– bat egiten du nazionalismoaren balio nagusiekin. Ondorioz, emakumeak etxeko arduetatik askatuz, aktibista politiko bihurtzeko aukera agertzen da, eta horrek nabarmendu egiten du emakumeen parte-hartzea borroka nazionalisten berrirakurketetan.

Ondorioz, McCrone eta Jefferyk plazaratzen dituzten ideiek ikuspegi argigarria eskaintzen dute ulertzeko nola funtzionatzen duten emakumeen identitateak eta genero-harremanak nazionalismoaren (eta haren eraldaketa ideologikoen) barruan. Emakumeek ez dute soilik etxeko eta familiako zereginen ardura; baizik eta, hainbat testuingurutan, borroka nazionalista eta nazio eraikuntzako prozesuetan esanguraz parte hartu dute, aitortu gabeko subjektu politiko gisa. Testuinguru horretan, euskal emakume idazleek, beren literatur lanen bidez, rol horien berrinterpretazio kritikoa proposatzen dute, eta horren bidez nazioaren iruditeria tradizionalaren deseraikuntza eta berreraikuntza sustatzen dute.

Diskurtso sinboliko eta identitario horien genealogian kokatu behar da Mari jainkosa mitologikoaren figuraren erreinterpretazio akademikoa, Joxemiel Barandiaranek (1972) lehen aldiz euskal mitologiaren ikerketan sartu zuena, Ama Lurrarekin edo Amalurrekin (Lurramarekin) parekatuz. Barandiaranek jainkosa honen irudia

«emetasuna, lurtasuna, amatasuna eta osotasunaren» sinbolo gisa interpretatu zuen, bizitzaren eta heriotzaren ziklo naturalekin loturiko irudi sakratutzat hartuta (Renteria-Uriarte, 2022). Mari, beraz, euskal mitologiaren esparruan figura konplexua da, geruza anitzeko sinbologiaz jositakoa, eta lotura estua agertzen du bai naturaren eta komunitatearen irudikapenekin, bai amaren figurazio sinbolikoarekin. Zentzu horretan, Mariren irudiak bat egiten du McCronek (1998) nazionalismoen testuinguruan azpimarratu duen egituraketa diskurtsiboarekin; hau da, nazioaren irudikapen ideologikoetan emakumeek maiz jainkosen eta emakume ereduaren irudikapenak hartzen dituztela eta irudi horien bidez emakumeari rol esentzial eta transzendentalak esleitzen zaizkiola. Mari jainkosaren irudikapenek, hortaz, emakumearen eta naturaren arteko harreman sakratua islatzeaz gain, euskal gizartearen oinarri esentzialista eta patriarkalen erreproduktzio diskurtsiboan ere parte hartzen dute, emakumea nazioaren zerbitzura jarritako subjektu sakrifikatu eta funtzional gisa irudikatuz. Horrela, euskal mitologiaren sinbologiaz baliatuz, nazionalismoaren diskurtsioek emakumearen rol sozial eta politikoaren inguruko iruditeria jakin bat egituratu eta finkatzeko ahalmen errepikakorra erakusten dute, eta Mariren figura, hain zuzen, horren adibide paradigmaticoa bihurtzen da:

These myths concerned the Mother goddess and the Earth, which were present in the origin of a prehistoric Basque religion. This goes along with the representation of the strong Basque woman, connected to the idea that women endure through time, like caryatids who sustain the social structure, whose base is firmly set in the soil and who are one with the earth itself. The representation has two cultural pillars common to the Basque Country: *ama lurra* –Mother Earth– and *etxea*, the house as a physical home and as a metaphor for the people (Bullen & Díez Mintegui, 2010, 114. or.).

Joxemiel Barandiaran (1972) eta gisako antropologoek ikerkuntzatik eratorritako arketipo kultural eta metaforek indarrean iraun zuten euskal herri-iruditerian XX. mendearen azken aldera arte, goraipuz nabarmendurik euskal emakumearen garrantzi eta berezitasuna, eta mendetako kultura batekin loturik haren izaera, atxikiriko genero-ezaugarriekin bat egina. Zentzu batean, *emakume* ideiak bere baitan biltzen zuen sinbolikoki euskaldunen balio tradizional eta lehen-lehendanoak: nahimen gogorrarekin batera, lanaren ebanjelioa, barruratzea, espiritualitatea, tradizioaren transmisioa, sendotasuna eta goranahirik gabeko apaltasuna.

Genero- eta etnia-berezitasunen mititazioari hor batu zitzaizkion halako jorari nostalgikoa natibismo matxinatzaile eta lehen-lehendano baten aldera, horiek gertatu ziren euskal nazionalismo goiztiarraren ethosaren osagai ideologiko nagusiak. Euskal emakumea ezaugarritzen bide zuenaren irudikapen esentzialistak eraikitze garaian, matriarkatuaren nozio sozialki durduzagarria hautatu zuten interpretazio sinboliko eta diskurtsiboek iraganeko euskal berezitasunaren elementu nagusitzat. Hala, euskal emakume (esentziaz ez bada, bai graduz bederen) berezi baten ideia –Ama Birjinaren figuraren pertsonifikaturiko katolikotasun-lorraz nabarmenez– nazioaren beraren berezitasunaren irudia bilakatu zen (Zulaika, 1988, 273. or.):

In the weekly chronicles from Itziar, written before the outbreak of the war in 1936, a constant feature is the use of *ama* (mother) in the new nationalist rhetoric. By a process of visual-conceptual concretization, the *ama* root image was extended to other domains. Basque nationalism in Itziar insisted upon love for the *Ama Aberria* (Mother Country). The language, *Euskera*, the native country, *aberria*, and the land, *lurra*, the political name for the country, *Euzkadi*, the church, *eleiza*, and the Virgin, *Birjina*, are all constantly preceded by *ama*⁵.

Euskal mitologiaren baitan, emakumeen irudiek –bereziki Mari jainkosak eta Ama Lurrak (Amalur)– eginkizun giltzarria izan dute euskal nazionalismoaren erresistentzia diskurtsoen egituratzean, sinbologia kolektiboaren barruan erreferente ideologiko eta identitario gisa funtzionatuz. Mitologia- eta kultur transmisioaren arteko gurutzagunean, emakumeak euskal hizkuntza eta kulturaren transmisore nagusitzat irudikatu izan dira, beren irudikapen sinbolikoek gizartearen oinarri ideologikoetan eta antzinako sinesmenetan errota duten garrantziaren adierazle gisa. Ildo horretan, euskal nazionalismoaren iruditegian, Mari jainkosa sinbolo zentral bihurtu da, herriaren iragana, oraina eta etorkizuna elkarrekin lotzen dituen figura sakratu eta emankor gisa (Zulaika, 1988). Are gehiago, emakumeek bizitako gatazka soziopolitikoaren eta ahal-duntze prozesuen testuinguruan, Mari jainkosaren figurazio mitologikoak diskurtso nazionalista hegemonikoaren barruan izan duen presentzia esanguratsua nabarmena da, eta horren bitartez, emakumea komunitatearen eta naturaren arteko harreman sakratuaren isla izateaz gain (Gimbutas, 1991; Mazkieran, 2020), euskal gizartearen egitura esentzialistaren ekoizpen sinbolikoaren parte ere bada.

Leinu- eta familia-lotura estuen bizipen zorrotz batek lagundu zuen iraganarekiko jarraipena sentiarazten. Belaunaldi arteko transmisio hori, kontakizunen bitartez bideratua, ipuin eta kanten iraupenean bermaturik zegoen, eta ahozko kontakaren bidez helarazten zieten ondare hori belaunaldi gazteagoei zaharrek eta amek⁶.

Mari, sinbolo mitikoa eta euskal kulturaren ikur, euskal nazionalismoaren ikuspuntutik iragan, orain eta etorkizunaren arteko lotura indartsua eskaintzen duen figura da (Renteria-Uriarte, 2022). Baina, emakumeen gatazkak eta ahal-duntze prozesuak ez dira soilik mitologian edo euskal nazionalismoaren ikuspegiaren barruan ulertzen, baizik eta emakumeek patriarkatuaren eta nazionalismoaren aldaerak auzitan jartzen dituzten heinean, gatazka sozial eta politikoak lehen lerroa ekartzen dituzte. Euskal gatazkaren testuinguruan, tradizionalki estatuaren eta herriaren artekoa izan den gatazka patriarkalaren egitura sozio-politikoek emakumeek betetzen dituzten bigarren mailako rolak finkatu dituzte, gehienetan gizonak rol hegemonikoetan kokatuz:

5 Zulaikaren (1988) Itziar (Gipuzkoa) garaiko Euskal Herri tradizionalaren eta haren iruditegi hegemonikoaren sinekdoketzat har daiteke.

6 Ama-semeen arteko transmisio kultural (eta politiko) horren alde ilunak ere izan ditu fikzio iturri euskal literaturak, Saizarbitoriaren *Hamaika pausoko* Lasa psikiatrak aipatzen duen «ama irentzailea» (Saizarbitoria, 1995, 33. or.) besteak beste. Berdin, ikus Gabilondo (2020, 325. or.) euskal literaturako «ama faliko» kontzeptuaz.

Hala ere, ezinbestekoa da kontuan hartzea «euskal gatazka» deiturikoa ez dela bakarrik estatuaren eta herriaren arteko gatazka, baizik eta gatazka patriarkala, gizonen artekoa eta, beraz, hegemonikoak diren gatazka guztien parte bat. Gizonak, beste gatazka politiko guztietan bezala, subjektu politiko nagusiak dira. Horregatik, politizazio prozesu baten bidez, gatazka ez bezala kontsideratutako auzi eta harreman boteretsuak gatazka politiko bihurtu behar dira, zeren eta estatuarekin dugun gatazka, gizonekin dugun gatazka bezain politikoa da (Goikoetxea apud Villagran Arrastoa, 2025, 63. or.).

Euskal emakume garaikideek, beraz, ez bakarrik euskal gatazkaren arloko borroka politikoak, baizik eta sistema patriarkalaren eta kapitalista-industrialaren aurkako borroka ere azpimarratu dituzte. Horren bidez, emakumeek pribatua politikoa bilakatu dute, feminismoaren ahalduntze prozesuaren parte izanik. Ahalduntze-prozesu horren bidez, emakumeek patriarkatuaren aurkako borroka politikoa bultzatzen jarraitu dute, eta, aldi berean, Euskal Herrian emakumeen arteko borroka sozialean ere parte hartu dute. Emakumeen irudikapen mitologikoei, Mari bezalako jainkosen irudiak, orain ez dira soilik borroka kolektiboaren sinboloak, emakumeen gatazka politikoak irudikatzen aukera bihurtu dira. Horrela, Mari, euskal folklorea sinbolo mitikoa den figura, emakumeen gorputza, ugalketa eta sormena aztertzen erabili zuen Amaia Lasak, emakumeen irudi mitologikoen ahalduntzea eta feminismoaren borroka politikoaren adierazgarri:

Egun batean Mari Sorginari
 suzko emetasuna biztu zitzaion
 bero beroa,
 oso indartsua.
 Haurtzaroan gauza gaizto bat bezala
 erabili zuen;
 haiek zikina zela zioten
 eta betiko lotarazi zuen,
 zenik ere ez jakiteko.
 Mari Sorginaren emetasunak
 urte luzeak lozorroan zeramazkien,
 gorputzak mogimendu gabeko aide triste
 bat dantzatzen
 zuen,
 hostasun urdinean.
 Gau batean jolas batean sartu zen,
 eta aho batek bere gorputza laztandu zuen,
 iluntasunaren itzalean.
 Mari Sorginaren emetasuna lozorroan
 zegoen
 esnatzera doa;
 beltza gorri bihurtu zen,
 eta jolasteko jostailuak,
 ez ziren aurrerantzean zikinak izan.

(Lasa, 1971, 26. or.)

Laburbilduz, emakumeen irudi mitologikoak euskal nazionalismoan eta kulturaren transmisioan funtsezko papera izan dute, eta horiek, aurrerago, emakumeen ahal-duntze-prozesuaren eta borroka sozial eta politikoen sinboloak bihurtu dira. Amaia Lasaren poman, Mari Sorginaren emetasunak irudikatzen dira, eta horien bilakaera poetikoki eta sinbolikoki aztertzen da. Haurtzaroan, emetasuna «gaizto» eta «zikina» bezala errepresentatzen da, emakumeen gorputzen eta ugalketa ahalmenen gainean gizarteak duen jarrera negatiboaren metafora gisa. Hala ere, testuan agertzen den transformazio prozesuak emakumeen sormenerako potentziala berreskuratzea adierazten du, eta gizartearen ikuspegiak aldaketa baten mende daudela iradokitzen. Testuak aldaketa bat planteatzen du: «Gau batean jolas batean sartu zen» esaldiarekin, Mari Sorginaren emetasunaren irudiak transformazioa jasotzen du, eta honek emakumeen sormenerako ahalmenaren berritzea adierazten du. Iluntasunean gertatzen den, «aho batek bere gorputza laztandu» izatea, sormenerako potentziala berriro bizitzara ekartzen du, emakumeek beren gorputzaren jabetza berreskuratuz. Horrela, emakumeen gorputzaren eta sormenerako ahalmenaren irudia eraldatzen da: lehenik, «beltza» eta «zikina» zena, orain «gorri bihurtzen» da, bizitzaren eta indarraren sinboloa bilakatuz.

Mariren ama-irudi samurraren rola azpian itxura ilunago, indartsuago, askeago edo munstrotsuago bat ageri da. Hain zuzen ere, euskal idazle modernoek gero eta gehiago aztertu dute dualtasun hori, euskal ama izugarrien leinuko lehen agerpenetat ere irudikaturik Mari (Díez Mintegui, 1999; Renteria-Uriarte, 2022). Egiazki:

Norbanakoen ikuspegitik, kultura akademikoan zein herrikoian ikuspegi hedatuena eta sendoena zein den nabarmena izanik ere, mitoak artelan ireki gisa ulertzeak onuragarria ematen du. Horrela, nork berarentzat irakurketa desberdinak aukeran izango ditu, bizitzako garai eta hazkunde pertsonal desberdinetarako. [...] Horregatik, alderdi asko zundatu behar dira mito sakon eta zabal baten iradokizunak agortzeko. Marik hamaika aurpegi izan du orain arte, eta aurpegi baitarakoi anitzean denak bildu eta kokatzen dira, baina ibilbidea luzea da denak ezagutzea eta bere giltzadura ulertzea. Agerpenetatik oso labur ikusirik, egungo kultura herrikoian emakume gaztearen itxura du Marik, emea eta ama, baina sormenean aritzen eta 'haritzen, ehuntzen' den atso jakintsuenaren aurpegi gisa ikus dezakegu, eta horren azpian gainerakoak ditugu: naturaren formak, lurrarena, energiena, hutsarena. Mariren aurpegiak bilatuz bidea eginik, gure baitako sakonetara egiten dugu bidea ere (Renteria-Uriarte, 2022, 63.-64. or.).

Mari aldi berean amatzat eta munstro indartsutzat irudikatze horrek, osotasunean erakusten duen anibalentzia dela eta, biziki piztu du arreta hala ikastunen nola idazleen artean. Ekofeminismoaren eta ahalduztearen ikono izaten jarraitzen badu ere (Redondo, 2021), eta ospea beretua duen arren aurre egin bide diela-eta indoeuropar inbasioen, kristautasunaren, industrializazioaren eta globalizazioaren erasoei, era berean betetzen du Marik leku itzal beltzago bat euskal mitologiaren barruan, sunsitzaille eta kaos-eragile ere gerta daitekeen aldetik. Bikoiztasun horrek ekarri du «ama munstro» gisa ezaugarritzea Mari, aldi berean gozo-emaile eta izu-eragile, naturaren eta giza emozioen indar aldaberak nolabait islaturik horrenbestez. Bere aldarte igargaitzak ematen dio Mariri, bere eskupeko dituelarik ekaitzak zein sumendien erupzioak,

munstro-itxura hori. Hori dela-eta jotzen da ezen, ama-irudi babesle izatea gorabehera, orobat dela gauza kalte eragiteko men egiten ez dion orori. Herio forma hartzen du Ione Gorostazuren (2012, 35. or.) poemetariko batean: «Batzuetan berarekin oheratzen gara / heriok muxu ematen digu / gure gainean jartzen da / gu gozo zapaltzeko / gure barnean husten da / baina bera izaten jarraitzen du / guk nahi edo ez».

Azken aldian Mari errebeldeztat –edo «ama munstro»-tzat– interpretatu dutenen artean, eragin nabarmena izan du amatasunaren eta lurraren arteko asoziazio sinbolikoak. Irakurketa horretan, Mari lurrarekin duen lotura metafora bihurtzen da: mundu naturala bortxatua edo gaizki tratatua denean agertzen diren indar suntsitzailen irudi, alegia. Interpretazio hori bat dator ikuspegi ekofeminista batzuekin, zeinetan uztar beretik doazen fenomenotzat jotzen baitira emakumeen esplotazioa eta naturarena. Mari, hala, erresistentziaren sinbolo bilakatzen da, baina agerian delarik haren sumina hein berean dela ohartarazpen nolabaitekoa eta beraren boterearen oroigarri. Mariaren irudikapen mitikoak, bizitza eta heriotza kontrolatzen dituen ama deitatzat, gizateriaren eta ingurumenaren arteko harreman anibalentea ispatzen du, non oreka labain batean gertatzen baita aldiro gauzak haztearen eta suntsitzearen artean⁷.

Leire Bilbaoren (2011, 60. or.) «Etxeko dragoia» poemak anibalentzia horretan jartzen du arreta. Ama-figura modu bizian aztertzen du Bilbaok: neskame ere badena, izaki dinamiko, boteretsu eta ia mitikotzat aurkeztuz; «gatzeluan» agintea ezarri eta, indarkeriaz, agintea mantentzeko gai den «etxeko jainkosa eta zaindaria». *Dragoia* da ama, botere espiritual gorena. Lurreko eta zeruko botereak bat egiten dute Amaren baitan; animalia mitiko menderaezina da –tradizionalki espazio sakratuen babesarekin, indarrarekin, ugalkortasunarekin eta suntsipenarekin lotzen den sinbolo bihurria–: zerbitzari fin eta lege betearazle da aldi berean, bakezale eta oldar, bere leinuko kumeen zaindaria eta arrotzekiko misantropoa. Olerkiak amaren rola goratzen duen arren, modu sotilean kritikatzeko du horren baitan dagoen isolamendua eta sakrifizioa, eta sakrifizio horrek sorrarazten duen bortizkeria. «Ama beti dago hor / Ama beti dago hemen» bezalako esaldiek amaren presentzia mitikoa –nonahikoa eta etenik gabea– iradokitzen dute, baina baita bere erantzukizunetatik ihes egiteko askatasun falta ere. Errima libreak, barne egitura zainduak eta errepikapenak mantra bihurtzen dute Bilbaoren olerkia, eta, sinbolikoki, erritualizatu egiten ditu amarengandik espero diren iraunkortasun eta jarraitutasuna: haren boterea; baina, berdin, amari eskatzen zaion lan etengabe eta aitortu gabea:

Amak dena garbitzen du
jasoa zaindua ordenatua behar da etxea
trapuak ateratzen zaizkio Amari
eskuetatik besoetatik omoplatoetatik
hegan egiten du
dragoi zaindaria batek bezala bere gatzeluan

⁷ Marija Gimbutasek (1921-1994), lituanier arkeologo eta feminista (polemikoak), idatzita utzi zuen Mari antzinako Europar zabalduta zegoen jainkosa kultuaren azken aztarna bizia dela.

Amak keinu batekin
eltzeak jartzen ditu sutan
behi okela egosten du
hegalak zabaltzen ditu kumeok batzeko

Amak dena dauka prest
Ama beti dago prest
Amak dena egiten du ondoen
hautsa astintzen du edonoiz
sua ateratzen da Amaren ahotik
orro egiten du bakea agindu behar denean

Amak dena garbitzen du
jasoa zaindua ordenatua behar da etxea
Ama beti dago hor
Ama beti dago hemen

Amak ez du etxean arrotzik nahi
Amak ez du zomorrerik inurririk puntu beltzik nahi

Amak sua eragin dezake
ahoarekin begiekin esku biekin

egun batean Amak
Aita garbitu
eta atsedeen unerik hartu gabe
arrautza zaharra erruten
eseriko da.

(Bilbao, 2011, 60. or.)

Poemaren konplexutasuna «aita garbitu» esaldiaren esanahi bikoitzak areagotzen du. Ama patriarkatuaren egiturak desegiteko gai den pertsonaia gisa kokatzen du ahots poetikoak. Ekintza hau emakumeei historikoki esleitutako mendeko rolaren aurkako matxinada zabalago baten sinbolotzat har daiteke, amaren boterea bere etxeko bete-beharretara mugatu beharrean, familia-hierarkia tradizionala eraldatzeko edo desegiteko ere hedatzen dela iradokiz.

Aldiz, ekintza erradikal horren ondoren, poemak amaren «arrautza zaharra erruten» esapideak erakusten duen irudiak bere sakrifizioaren izaera ziklikoa eta berari ezarritako eskarmentu etengabeak azpimarratzen ditu. «Aita hiltzea» den bezalako ekintza baten ondoren ere, bere sorkuntza- eta zaintza-rola itzultzen da berehala ama, gizarte-eskaerak bere horretan jarraitzen duela iradokiz. «Ama dragoia»-ren gorazarreak emakumezkoen antzinako munstrokeriaren (Mari) nolabaiteko onarpenera dakar, «ama dragoia»k beregan islatzen duen emetasun/natura binomioak irrazionaltasuna iradokitzen baitu. Finean, emakumearen domestikazioak munstro berriak sortu ditu.

Euskal Alderdi Jeltzalearen konfesionalismo katoliko eta kontserbadurismo sozial nabarmena, 1894ko haren sorreratik, eskutik zetorren nonahi ere bertute femeninoa-ren erretorika folkloriko horrekin, begirune sozial eta sexuala eta zuhurtzia zirelarik mami. Emakumeak maila apalagokotzat jotzen ziren gizonen aldean sozialki, baina funtsezkotzat hala arrazaren nola kulturaren garbitasunari iraunarazteko, leinuaren eta haurren hazkuntzaren bitartez (Arrieta, 2022, 81. or.). Eusteko egitura edo erakunde autoktono arautuen faltan, etxekotasuna eta amatasuna –«Ama (Ama-aberria), bere seme kuttunen odoletik elikatzen dena, erlijioa, bizitza eta heriotza, sakrifizioa» (Aldekoa, 2015, 136. or.)– gailentzen ziren gune sakratutzat non euskal emakume nazionalistek esku har baitzezaketan transmisio etniko, linguistiko kulturala bermatzeko ahaleaginean (Llona, 2010 eta 2016). Hamiltonen ikuspegia ere antzekoa da:

When explaining its resilience in the decades following the Civil War, scholars of Basque nationalism have tended to portray the family as a kind of haven from Francoist repression and social and economic upheaval. In other words, it is portrayed as an institution relatively protected from wider social and political conflict, with the home as a privileged space for the protection of national identity and the reproduction of nationalism itself. Implicit in this is the assumption that women were instrumental as mothers and housekeepers in preserving and transmitting Basque culture and language inside the home (Hamilton, 2007, 32. or.).

Beraz, artikulua hasieran aipaturiko Mari Luz Estebanen poema-liburuak, amaren heriotza ekarririk hizpidera, burujabetze pertsonalaren sentimendua baino askoz harago doan zerbait iradokitzen du; amaren sinboloan bildurik datoz hainbat dimensio kultural, politiko eta erlijioso euskal literaturaren testuinguruan:

Euskal emakume idazleak ez dira amatasunaren edo nazioaren ahotsak. Haien narratibetan, ahots indibidual eta pertsonal bat gailentzen da, eta haien helburua ez da euskal *socium* nazionalaren gorputz politikoa ordezkatzeko edo legitimatzeko. Ondorioz, emakumeek beren hutsunea desiraren bitartez egituratzeko bide berriak urratzeari ekin zioten, beren (barne-)erbesteko esparru pertsonal eta indibidualetatik abiatuta (Gabilondo, 2020, 329. or.).

Burujabetze-aireak dakartzan gertaera horrek, alabaina, badirudi betetzen duela Xalbadorren (1976) bertsoko profetia hura zeinean Urepeleko olerkariak iragartzen baitzuen nola hilko zen «ama ona» (aberria) «seme-alaba munstro» batzuek halakutua. Horra metafora horretan azpimarratua nolako konplexua eta sakona den amatasunaren irudikapena egungo euskal literaturan, non esanguraz zamaturiko sinbolo bat bilakatzen baita amaren figura, gizabanakoaren maila gairatutik baititu islatzen Euskal Herriaren identitate kolektibo eta historia kulturalaren oinarri-oinarrizko alderdi batzuk:

Hil hobi huntan noizbat norbait badabila,
zure izaitearen herrestoen bila,
lurpetik entzunen du deiadar bipila:
hemen dago ama bat bere haurrek hila!

(Aire, 1976, 208. or.)

Amaren heriotza ikaragarriak berekin dakar «kontakizun errealista-nazionalistaren heriotza» (Gabilondo, 2020, 325. or.). Euskal emakumeari egotzitako bertuteak (zaintza, sentsibiltatea, zuzentasuna, gozotasuna) euskal jendalde osoarentzat (haurrak) eredu ditu Urepeleko bertsolariak. Sinbolo dira, beraz, «ama ereduzkoa» eta berau hil duten piztiak ere.

4. HIL DA AMA! GORA AMA!

Egungo euskal literaturan amatasuna nonahi agertzeak, Olaziregik (2021) ohartarazten duen gisan, nabarmen erakusten du nolako munta iraunkorra duen horrek euskal gizarte modernoko bizipen eta borroka feministekin harreman estuan doan gai funtsezkotzat. XX. mendearen amaiera aldean euskal tropo nazionala zatika deseginenez joateak berekin ekarri zuen euskal literaturan hainbat metafora amatasunarekin loturiko anputazio, mutilazio eta munstrotasunei zegozkienak, eta «atseginik nehoiz gozatzen ez duten gorputz mutilatuz, gutxietsiz, menstuz eta mutuz» bete ziren euskal literaturako liburuen orrialdeak (Borda, 2013, 45. or.).

Maite Esnal Gonzalezen (2014) «Amaren musupolka» ipuin laburrean, protagonistak Goyaren koadro espantuzko bat ikusten du bere laurogei urteko amaren gorputz zahar, deformatu, eta gaixoari begira dagoela: «sorgin bat», «irudi groteskoa», «biologia abailduaren paisaia» (2014, 105.-106. or.). Eta horren harira,

Prolapso vaginal dio sendagilearen txostenak, eta sendatzeko zer egin behar duen zehaztu du: garbitu ur epelez egunean bi aldiz, xukatu paparezko zapiez eta ondoren Protipol sei tanta bota. Azkureak izanez gero suero fisiologikoaz garbitu. Sendagilearen diagnosiak eginkizuna serio hartzera bultzatu du Maria L., nahiz eta, egoera serioa ez ezik, groteskoa ere iruditzen zaion. Baliteke errealtate desitxuratua ikustearen ikustez gehiegikeria batean erortzea orain, baina Frida Kaloren [sic] pintura gogoan, bere jaiotza irudikatzeraino iritsi da (Esnal Gonzalez, 2014, 106. or.).

Leire Bilbaoren (2011) *Scanner*⁸ poema-liburuko «Autopsia» aleak bere baitan biltzen du hainbat euskal emakume idazle, bertsolari eta feministaren artean zabaldurik dagoen sentimena, ohartzen direlarik aktiboki hartu dutela parte amatasunarekin loturiko metaforak aldatuz joateko ahaleginean. Bilbaoren poema horrek aurkakotasun bat iradokitzen du rol tradizionalekiko eta emakumeei beharturiko itxarokizunekiko, eta horrenbestez sinbolizatzen heredaturiko rol horiei eusteko ukoa. Idazlea bere burua eta egia aurkitzeko bidaia batean abiatzen da, bere bizitzan zehar nabigatuz bere hazkuntzaren eraginak ulertu beharrez. Aurkari nabarmen baten aurkako borroka aurreikusten badu ere, ez du topatzen inolako suntsipen-tresnarik, horrek duelarik agerian jartzen zapalkuntza patriarkalaren nonahikotasuna. Halako une intimo eta gogobarea

8 Ikus antzekotasuna izenburu horren eta Lasarteren *Ultrasoundsen* artean.

sentiarazten du kontakizunak ahots poetikoak hurbiletik begiratzen dienean zapalkuntza-egiturei. Horrez gainera, burua agertzeaz dago hor munstrotasuna, protagonistak aurre egin beharreko indar hertsagarri eta izu laborrizko gisa. Azken batean, horra hor islaturik patriarkatuak beharturiko rol barneratuetatik askatu eta identitate beregain bat sendesteko borroka, murrizpen tradizioetatik libre, horrenbestez balia daitekeelarik poema bidaia feministaren metafora bortiztatzat.

Ez naiz ama hiltzera etorri
 arrastoei segika atera naiz.
 Ez dut topatu espero nuen piztia
 arma homizida.
 Lurrean zurbil
 pultsua hartu diot
no, no, no, no, no
 ez naiz ni izan.

Ez naiz ama hiltzera etorri
 bere bila atera naiz.
 Aiztoa zorrotz
 alga eta ezkatez estalita
 denbora darama hotz.
 Inork ez du gorpua altxatu nahi?

Ez naiz ama hiltzera etorri
 ez dut azala trukatu
 delitu tipifikatuen beldur naiz.
 Desioak arriskatu ditut
don't think twice
 kristalak jan
 espero ez nuen piztia topatu.

Ez naiz ama hiltzera etorri
 bidea desegin dut.
 Leihotik bere hilotza begietsi
 etxeko ate guztiak itxi
 hilda dagoela oihukatu
 baina ez naiz ni izan.

(Bilbao, 2011, 33. or.)

5. ORTODOXIAREN BIDUTZIAK

Egungo euskal emakume idazleek amatasunaren berrikusketa kritiko horren sorburutzat, nabarmentzekoak dira zenbait eraldakuntza sozio-historiko, politiko eta kultural, pixkanaka azpia janez joan direnak euskal nazionalismoaren ortodoxiari (Gabilondo, 2020), hark sortua zelarik euskal amaren irudi idealizatua. Joseba Gabilondok

aurrerago darama kontua: euskal emakume idazleak, idazle moduan iraungo bazuten, behartuta egon dira «nazionalismoaren erbestera» bihurtzera:

Emakumeek proiektu nazionalistaren barruan aintzat hartuak izateko, beharrezkoa zuten posizio ez-subjektibo bat onartzea; zehazki, agentzia sozialik gabeko ama ugalkor eta, beraz, naturalarena. Baina, halakorik onartu ez, eta beharra ikusi zuten posizio eta desira ez-nazionalista ez-komun bat –hots, desira indibiduala– lantzeko. Ondorioz, emakumeek euskal kulturatik eta nazionalismotik erbestera behar izan zuten, alegia, erbesteko subjektu bilatu behar izan zuten. (Gabilondo, 2020, 324. or.).

Oso antzeko kontzeptualizazioa darabilte Pérez Isasik eta Sampedrok (2021, 12. or.):

El “exilio materno” describe metafóricamente la marginación que estas escritoras enfrentan, especialmente cuando resisten conformarse con los roles nacionalistas esperados. En lugar de representar o legitimar la ideología nacionalista, muchas de estas escritoras adoptan una voz narrativa personal e individual, con la intención de trascender las limitaciones impuestas por las expectativas nacionalistas. Esta elección refleja su resistencia a ser confinadas a roles que apoyen o nutran la causa nacionalista, afirmando en su lugar su independencia literaria a través de la exploración de experiencias e identidades personales.

Testuinguru horretan, literaturaren esparruak rol erabakigarria jokatu du amatasunari buruzko ikuspegi-aldaketan, eta horrenbestez eragin euskal identitate nazionalistari bere osotasunean⁹. Hala, Estebanen poema-liburua argitaratu eta handik hurrengo urtean, Gema Lasarte ikastunak (2014) ingelesez argitaratu zen antologia batean bildu zituen euskal literatura emakume idazle gailen batzuen narrazioak; istorio horiek amatasunaren alderdi berri askotarikoak ikertzen dituzte, aurre eginik genero-arau tradizionalei eta auzitan jarriarik euskal esparruari bereizgarri zaizkion genero-erlazioak: «Antologia honek mundu ikuspegi berri bat proposatzen du, emakumeen protagonismoa aintzat hartuz eta ama izatea oinarritzko ardatz gisa aztertuz. Era berean, begirada intimoak eta estilo eta tonu anitzak erabiliz, aniztasun literarioa eskaintzen du»¹⁰ (Lasarte, 2014, 7. or.). Bilduma osatzen duten kontakizun laburren egileak honako hauek dira: Aurelia Arkotxa, Uxue Apaolaza, Maite Gonzalez Esnal, Eider Rodriguez, Miren Agur Meabe, Ana Urkiza, Arantxa Iturbe, Jasone Osoro, Garazi Kamio, Ixiar Rozas, Arantxa Urretabizkaia, Begoña Bilbao, Irati Elorrieta, Uxue Alberdi, Karmele Jaio, Irati Jimenez eta Katixa Agirre.

⁹ Amatasunaren instituzioa berraztertzen duten emakume idazleen eklosioaren aurrekari gisa, aipatzekoak dira Arantxa Urretabizkaia, Laura Mintegi eta Amaia Lasa poeta. 2011n argitaratutako artikuluan batean, Gema Lasarte Leonet irakasleak (2011) 1970 eta 2010 urteen artean euskal emakume idazleek idatzitako hogeita hamar eleberri izan zituen aztergai, argi nagusitzen direlarik amatasunarekin eta emakumeen gorputzarekin zerikusia duten gaiak. Lasarteren arabera, berretsia gertatzen da hor Lucien Goldammen homologiaren teoria eta horrek literaturan duen isla. Horrez gainera, abandonamenduaren gaia nabarmentzen da, aztertutako lanen % 40tan ageri-agerikoa, berdin ikertzen direlarik hala amen abandonamendua nola haurrena. Orobat ohartzekoa da aitatasun-mota berrien eta emakumearen eraldaketaren arteko konexioa. Hitz batean, aldaketa bat nabari da amatasunaren irudikapenean azken hamarkadetan zehar, azpian gertatuz doazen gizarte-erlaketak islaturik eta oinarri eta bultzada emanik pertsonaia literarioa eta errealitate soziala elkarrekiko harreman dialektikoan daudelako ideari.

¹⁰ Itzulpena gurea da.

Antologia horretako kontakizun-sortan, hainbat modutara irudikatuak datoz, este-reotipo tradizioaletatik harago, alegiazko amak, horrenbestez aurre eginik egungo euskal gizartean amatasunari atxikitzen zaizkion rol eta ustekizun sozial, kultural eta erlijiosoei. Istorio horiek, auzitan jarririk euskal nazionalismoan amak daukan leku gailen eta sakralizatua, ez gaitu bultzatzen bakarrik kritikoki berraztertzeraz zertan den amatasuna euskal gizartean, baizik eta orobat dakar zer hausnartua ugari euskal identitateaz beraz eta hark genero-narrazioekin dukeen erlazioaz. Bestetik, amatasunari buruzko istorio-bilduma horren izenburuak –*Ultrasounds*– gogora dakartza amagintzaren alderdi hala mediko nola emozionalak, horrek bihurtzen duelarik izenburu hori ama-bizipenaren konplexutasun eta sakontasunaren sinbolo indartsu eta iradokitzaile.

Uxue Alberdi idazle elgoibartarrak antzeko metafora erabiltzen du bere *Ekografia* ipuin laburrean. Alberdik metafora esanguratsuaren bidez lotzen ditu amatasuna, literatura eta globalizazioak kultura txikiekiko erabili ohi duen gurasokeriazko tonua, eta bide batez salatzen kondeszendentsiaz betetako begirada horrek nolako eragina duen, zuzen-zuenean, legitimazio globalaren bila dabilen emakume euskal idazlearengan:

Batzuetan hala aurkezten digute gure literatura ere. Ekografia egiten diote aditu uni-bertsalek, bata zuriz jantzitako medikuek aldarri egiten dute aldian behin: «ba omen da». Eta sari potoloren batekin aurkezten digute gure literaturatxoa, eta esaten digute «begira, hemen bi hankatxoak. Hemen bi besoak. Entzuten bihotz taupadak?». Eta guk, guraso-berriek bezala, elkarri begiratzen diogu irribarre inozoz, bagarelako harro, nire antza du ala zure antza du. [...] Gure literaturari ere adituak, amabitxiak eta plazenta artifizialak azaltzen zaizkio noiznahi, eta ematen dizkiote biberioiak eta haur-txekeak. Aita-amak ezjakinak omen gara: gure esnea ez omen da nahikoa literaturatxoa elikatzeke, inkubagailu arrotzetan sartu behar omen dira nini txikiak munduko hiritar zintzo bilaka daitezen (Alberdi, 2011, 9.-10. or.).

Metafora horien ildotik barrentzen dira istoriook amatasunaren egungo desfioetan eta egungo euskal gizartean bilakatuz doazen genero-rolen gorabeheretan, hala arakaturik nolako konexio emozionalak eta eragin sakonak dituen amatasunak bizitzaren dimentsio askotarikoetan.

Uxue Apaolaza Larrearen *The Shopping Cart* istorioan (2014), emakume bat ageri zaigu supermerkatuan erosketa egiten. Kontakizunean harilkatuz doaz haren pentsamendu eta emozioak dendan zehar dabilelarik. Erosketaren ekintza arrunta leiho bat bihurtzen da haren bizitza bistaratzeko, hainbat xehetasun erakutsiz haren familia, harreman eta barne-borrokez. Alderrai dabilzkio pentsamenduak emakumeari bere egitekoen jardunean, jeansak estuegi dauzkalako deserosotasunetik hasi eta senarrak halako giltzatakia oparitu diolako gogaitzeraino. Erosketa-zerrendaren bitartez, eza-gutzero ematen zaigu, haren familiaren dieta-aukera eta osasun-ardurak ez ezik, emakumearen unadura eta zaputaldiak. Erakustokien artean hara-hona dabilelarik, aldika pasatzen zaizkio burutik oroitzapen, ohar eta umorealdi iheskorak. Hartutako erabakiei so egin, praktikoak zein bulkadazkoak izan, eta erantzukizunen pisuekin borrokan dihardu. Azkenean, tupustean alde egiten du supermerkatutik, atzean utzirik organo han jasotako produktuekin. Bat-batean abiatu da, azalpenik gabe, hor uzten duelarik

irakurlea hausnarrean haren portaeraz eta haren barne-munduaren konplexutasunaz. Lasarteren istorio-bildumako emakume protagonistek badirudi ezen, beren garapen eta ongizateari aihar zaizkion kultura batetik aldendurik, nahi dutela barrendu arau eta konbentzio tradizionalei axut egiten dieten desafioz eta aukeraz beteriko mundu batean, patriarkatuak ezarritako mugak hautsiz.

Hitz batean, egungo euskal literaturak amatasunaren bilakabidea agerrarazteko moduak ez du bakarrik aldaketa sakona erakusten egungo euskal gizartean, baizik eta era berean du aldaketa zabalago eta konplexuagoa seinalatzen euskal identitatea ulertzeko eran eta horrek genero-dinamikekiko ikuspegi garaikidearekiko erlazioan. Buruen buru, aipatu beharra dago ezen Lasarteren istorio-bildumak, zuzentasun politikorik eta kode moralik gabeko alegiazko amak aurkezturik, bistaratzen duela nola doan agertuz «munstrotasun» mota berri bat, aurre egiten diena egungo euskal gizarteko amatasunaren ikusmolde tradizional eta sakralizatuei. Larramendik *bidutzi* hitza eman zion euskarari *munstro* erdarazkoaren ordain garbitzat. Iradokizun are garbiagoa dakar hitzak hemen hizpide dugun gaiari dagokionez: «(zegokion) bidea utzi (duena)» dugu kasuan kasuko munstroa.

6. IDAZLEA, MUNSTRO HORI

Monsters: a Fan's Dilemma saiakeran, Claire Dedererrek (2023) hizpide hartzen du nolako auzi korapilatsua den banantzea artea eta haren sortzailea, eta bereziki heltzen dio moralki gaitzesgarriak izan diren portaerak izan dituzten artisten kasuari. «Munstro» femeninoei dagokienez, Dedererrek aztergai hartzen du ea emakumeen munstrotasuna gizonezkoena ez bezala ageri den. Bere buruari galdetzen dio ea idazle izateko grina duten emakume guztiak diren azken batean munstrotzat hartzen, ea gizarteak halakotzat hartzen dituen, eta ea emakume idazleok erdi gordean bilatzen duten muturreko askapen modu gisa baliatzea aberrazio hori (Dederer, 2023, 174. or.).

Ikergai du nolako itxarokizunak dituen jarriak gizarteak emakumeen gainean, batez ere aldi berean artista eta ama direnen kasuan, eta nola sar daitezkeen bi rol horiek elkarrekiko gatazkan. Dedererrek iradokitzen du rol tradizionalei aurre egiten edo portaera «munstrokarak» ageri dituzten emakumeak gogorrago epaitzen direla sarri beren homologo maskulinoak baino. Neurri-bitasun horrek nabarmen islatzen du kultura-isuri bat, zeinaren arabera artista maskulinoen arau-hausteak gainetik pasatzen edo desenkusatzten baitira maiz haien jeinua dela eta, eta artista femeninoei, berriz, epaitze zorrotzago bat jasan beharra baitagokie. Bere buruari galdetzen dio ea artista batek ezaugarri mustrokarak ageri behar dituen arte bikaina sortzeko, eta ea gizarteak emakume artistei buruz duen ikuspegia zigortzaileagoa den berez.

Dedererren (2023, 175. or.) arabera, emakume munstroararen bekatuak hertsiki lotuta daude amatasunarekin, amatasun arduragabearekin zehazki. Gizonezkoen krimena bortxaketarekin loturik dago; emakumeen krimena, berriz, zaintza- eta hazkuntza-faltan datza (Ruddick, 2009). Haurrak bertan behera uztea da, ikuspegi horretan, emakume batek egin dezakeen krimenik makurrena. Pentsamolde horrek

nabarmenarazten du nola amatasunari tradizioz dagozkion itxarokizunak haustea munstrotasuntzat hartzen den emakumeen aldetik, gordin erakusten duelarik horrek nolako lotura sakona egiten duen gizarteak identitate femeninoaren eta ama-erantzukizunen artean. Dedererrentzat, Doris Lessing, Sylvia Plath, Anne Sexton eta gisako idazleek amatasunarekin uztarturiko munstrotasun hori erakusten dute, haien lan eta bizitza pertsonaletan islaturik baitator nolako tentsioak eta gatazkak pairatu behar izan zituzten beren sortzaile-identitatearen eta ama gisa gainetik ezarriak zituzten itxarokizunen artean.

Euskal literaturarekiko loturak nabarmenak iruditzen zaizkigu. Adibide bakar bat aipatzearren Doris Lessingen (1962) *The Golden Notebook* eleberriak, Anna Wulf protagonistaren bizitzaren bitartez aztertzen ditu amatasunaren erronkak: nola aurpegi ematen dien protagonistak ama gisa ezarritako gizarte-itxaropenei eta autonomia eta sormen-errealiterako nahiei. Lessingen egitura berritzaileak aurre egiten dio narratiba tradizionalari, nortasunaren konplexutasunei, mundu zatikatu batean betetasuna bilatzeari eta amatasunaren eta autorrealizazioaren arteko oreka delikatuari buruzko iruzkin sakona eskainiz. Zentzu horretan, *The Golden Notebook* eta Arantxa Urretabizkairen (1998) *Koaderno gorriaren* arteko loturak agerikoak dira, nahiz eta euskal idazleak ETArek borroka armatuaren testuinguruan jarri amatasunari buruzko gogoetak.

Finean, Dederer bat bide dator Richekin (2018, 12. or.), honela esaten duenean: «Now, to be maternally with small children all day in the old way, to be with a man in the old way of marriage, requires a holding-back, a putting aside of that imaginative activity, and demands instead a kind of conservatism». Katixa Agirreren *Amek ez dute* (2018) eleberriaren bigarren kapitulua, antzera, Susan Rubin Suleiman idazle feministaren esaldiarekin hasten da: «Amek ez dute idazten, idatzita daude» (2018, 27. or.). «Erabakia» izenburu duen kapituluak narratzaile eta protagonistaren, Euskadi Saria irabazi berri duen idazle baten, amatasun berriak sortutako paradoxa aztertzen du, eta aurrerago «ama txarra vs idazle ona» (2018, 176. or.) disoziazioa aurkezten du, narrazio osoan zehar lantzen den gaia iradokiz:

Hiru hilabete hiru ordu jarraian lo egin gabe igaro ondoren, hasieran bi egunean behin eta gero astero eta gero hamabostero umea pisu kontroletara eramanez ostean, umearen gorotz/gonbito/muki/eztul ororen erregistro estua eramanez ondok, ama identitateak beste identitate guztiak zurruputzen zituen, aintzinako ni horiek guztiek ahanztura absolutuenera kondenatuta. Idazlea ni? (Agirre, 2018, 33. or.).

Santiago Pérez Isasik eta Aiora Sampedrok (2021, 11. or.) eleberriari buruz esandakoak egoki laburbiltzen du Katixa Agirreren *Amek ez dute* aurretik aipatu dugun Dedererren tesiarekin:

Esta escisión entre ambas madres, entre ambas narrativas (la del asesinato, y la de su investigación), apuntan a dos modelos diferentes (uno más extremo, naturalmente) de “malas madres”. Por una parte, el caso prácticamente inimaginable de la madre infanticida, un tabú que parece ir contra los instintos humanos y animales más básicos; por otra, la narradora representa aquello que en alemán se designa con el

término derogatorio de Rabenmutter (mujer cuervo): aquella mujer que privilegia su vida profesional por encima del cuidado de los hijos, o que al menos se resiste a perder su identidad como mujer o como persona. La madre infanticida ejerce así un efecto de fascinación, atracción y rechazo sobre la narradora [...].

Judith Butlerrek (2004, 35. or.) proposatutako «identitatearen konformazioa» kontzeptuak gizartearen eta hizkuntzaren arauak gainditzeko borroka agerian jartzen du, emakumeek amatasunaren eta sormenaren arteko tentsioan eraikitzen duten identitatearen inguruan. Butlerrek adierazten duenez, identitateak ez dira naturalak, baizik eta gizartean eta hizkuntzan sartzen diren performatibitatearen emaitza. Zentzu horretan, Agirrek emakumeen amatasunaren eta sormenaren artean sortzen den tentsioaren inguruan planteatzen dituenak, identitatearen etengabeko eraikuntza- eta deseraikuntza-prozesuak erakusten ditu.

Butlerren proposamena, generoaren eta identitatearen esentzialismoaren aurkako kritikarekin batera, esentzialismoaren deseraikuntzaren ikuspegitik ulertzen da. Horrela, identitateak ez dira gizartearen oinarritzko egiturak edo elementu finkoak, baizik eta aldakorak, gizartearen botere harremanetan kokatutako adierazpenak.

Deseraikuntza hori paraleloki uler daiteke euskal nazionalismoaren esparruan ere. Tradizionalki, euskal nazionalismoak esentzialismoaren logika erabili izan du, identitate nazionala eta kulturala etnikotasunaren, hizkuntzaren eta kulturaren arrazoi naturaletan oinarrituta. Euskal emakumearen iruditeria, eta amatasunaren metafora, aldagai indartsu. Azken hamarkadetan, euskal nazionalismoaren diskurtsoan ere esentzialismoaren deseraikuntza nabari ageri da. Euskal nazionalismoaren testuinguruan, identitateak ez dira jadanik oinarri naturaletan finkatutako egiturak, baizik eta etengabe behin eta berriz definitzen eta egituratzen diren fenomeno sozialak eta kulturalak. Horrek aukera eman du, bestalde, euskal identitatearen eta nazioaren eraikuntzan inklusio eta aniztasunaren ikuspegiak sustatzeko.

Horrela, Butlerren teoriaren testuinguruan emakumeen identitatearen eraikuntza eta euskal nazionalismoaren identitatearen bilakaera paralelotzat har daitezke, bi kasuetan ere esentzialismoaren deseraikuntzaren prozesu bat gertatzen baita: emakumeek, bereziki, identitatearen inguruko borroka politikoak eta sozialak bultzatuz, eta euskal nazionalismoak, identitate nazionalaren inguruan egindako berrikusketa eta birdefinizioaren bidez, esentzialismoaren eta finkatutako egituren deseraikuntza sustatuz, eta, horren ondorioz, identitatea eta kultura fenomeno aldakor eta egonkor ez diren prozesu bihurtu dira.

7. ONDORIOA: HUSTASUNA ZELATAN

Poetika feministen muinean, pertsonala politikoa den ideia dago. Katixa Agirren eleberriak Dedererren, Richen, Suleimanen eta Butlerren teoriak elkarriketan jartzen ditu, emakumeen identitatearen eta amatasun munstrokeriaren inguruan dagoen tentsioa eta iruditeria aztertuz, gizartearen ikuspegi alternatiboekin bat eginez.

Funtsean, Retolazak (2009, 254. or.) azpimarratzen duen moduan: «kanpo-diskurtsoen (sozialak eta politikoak) eta barne-diskurtsoen (psikologiko eta sentsorialen) arteko zentzutenkak gobernatzen ditu sinboloak eta irudiak, bi munduen arteko muga zurrunik posible ez dela adieraziz, identitateak bi dimentsio horien tenkan garatzen direla ohartaraziz».

Paradigmatikoa da Miren Agur Meaberen *Azalaren kodea* (2000) poema-liburua, zeinak askotan barreiatuta erakusten baititu «piztiak, munstroak eta mamuak, bere (poetaren) beldur, kezka eta arriskuen ordezkari» (Retolaza, 2009, 253. or.). Hain zuzen, Meaberen (2000, 48. or.) «Munstroa» poemak beste ikuspuntu batetik heltzen dio kontuari, emakumeak (ni poetikoak berak) bere etxea eta bere pertsona inguratzen sumatzen du «izaki malapartatu» zalantza-eragilea, «etorkizun» izenpean idazleaz gutziz jabetu eta hura «hustasun» betera errenditzera iritsita.

Munstro horrek ba ei daki gure helbidea.
 Alabaina, oraindino ez da etorri geratzeko.
 Sarritan sentitzen dut txilioka, gure etxetik ez urrun.
 Beste kontu batzuekin denbora-pasa dabilela,
 errezel osteetan jarrita egoten naiz ni zain
Optimism perfumearen hiruzpalau tantaz
 iduna igurtzita.
 Tarteka, paper-boligrafoak hartzen ditut;
 tarteka, lanbrozko otzarak txirikordatzten ditut.
 Munstroa luzamendutan dabil, gerturatu, ez gerturatu.
 Izaki malapartatu horrek etorkizun du izena.
 Nik hustasun deritzot.

Sinbolo eta mitoei uko egitea aho biko ezpata izan daiteke, kontuan hartu beharreko hainbat arrisku dakartzana; izan ere: «sinbolismoari kontra egiten dion Errealak, perturbazio bezala agertzen zaio subjektuari» (Zulaika, 2024, 166. or.) Meabek «hustasun» baten bidez aurkezten duen etorkizunaren «munstroa» da egungo egoera postnazionalista (Gabilondo, 2020; Martin, 2016) interpretatzeko metafora posibleetako bat. Baina ni poetikoa

inola ere ez da munstro edo pizti hauen aurrean koldartuko eta elkarriketari eutsiko dio. Are gehiago, munstro horien eta subjektuaren arteko muga lausoa izango da askotan eta askotan, ohartaraziz munstro horiek ere barne-munstroak, barne-piztiak, barne-mamuak direla, eta guk geuk utzi diegula geure barruan eroso bizitzen, egoten, garatzen (Retolaza, 2009, 253. or.).

Horrela, sinboloen eta mitoen bazterketak ez ezik, haien absentziak sortzen duen hutsune esanguratsuak ere, gogoeta existentzial eta estetiko sakon baterako atak zabal ditzake. Ere mu horretan, ni poetikoaren diskurtsoak ez du soilik erresistentzia modura jarduten, baizik eta subjektibotasunaren eta errealaren arteko tentsio produktiboan kokatzen da, hizkuntza poetikoa hausnarketa epistemiko eta etiko bihurtuz. Testu-guru postnazionalista honetan, hortaz, barne-munstroen aitortzak ez du helburu haiek

neutralizatzea, baizik eta haien presentziaren bidez subjektu garaikidearen konplexutasuna argitzea eta, azken batean, hauskortasunetik abiatutako harreman-modu berriak proposatzea.

Artikulu honek aztergai izan du nola azken hamarkadetako euskal emakume idazleek alienazio-iturritzat jotzera iritsi diren nazionalismoaren «ama ereduzko»-aren mitoaren bizipena. Aldaketa hain da sakona, non euskal kultura tradizionalen funtsezkoa izan den arketipoak –«ama ereduzko»-ak– lekua utzi baitio kontrako arketipo bati: gorago aipaturiko *mum fatale* (Rodriguez, 2019, 24. or.) edo «ama munstro»-ari. Hainbat narrazio eta poema aztertutik, ondorioztatzen da literaturaren esparruak rol erabakigarria jokatu duela amatasunari buruzko ikuspegi-aldaketa zabalean, horrenbestez sakon eraginez euskal identitate nazionalistaren eraldaketan. Antzeko ardura adierazten du Itxaro Bordak (2013, 47. or.) ere:

Hizkuntza halaber hilotz bat da. Euskara ama hizkuntza dela errepikatzen da. Txapeldun bilakatu zen saioaren bukaeran Maialen Lujanbiok ukigarriki kantatzen zuen mintzairaren transmisioan baina bere ahoan ez zitekeen bakarrik elea noski eragiten zuten emakumeen haria: amama, ama, alaba, ahizpa... Hizkuntzaren hilotza emazteen bizkar-esku utzi eta gizonezkoak mediku forenseak bailiran altxatzen zaizkigu, hala nola Koldo Izagirre, 2010ean Susan plazaratu zuen Autopsiarako Frogak saiakerak collage interesgarriarekin. Ustel urrinarekiko herio iragarriaren kronika eskaintzen zigun. Puntu honetan galdera zera liteke: nola idatzi, nola bizi, nola iraun aditz hilotzu bat ezpainen? Noiz zilegituko zaio euskarari izaera animatu maneran zutitzezko eskubidea? Intimitate larrutua berraurkitzea komeni al zaigu, *gu* handios leher-tzailearen atzean dauden *ni* ugariei bidea irekiz?

Gizarte batentzat funtsezkoa bada ere bere kontakizun historikoak kritikoki aztertea eta zehaztugabeak edo baztertzailak izan daitezkeen mitoak desafiatzea, badira mito horiek desegiteari lotutako arriskuak, batez ere kontzientzia kolektiboan sakonki txertatuta daudenean. Honela adierazten du Joseba Zulaikak (2024, 166. or.):

Erakunde, sinbolo eta praktika sozialen inguruan eraikitzen da eguneroko errealtatea. Erreala, aldiz, gizartearen eraikuntza eta mundu sinbolikoaren tentsio etengabea dagoena da, «errealitateak» erakutsi eta aipatu ezin duena hain zuzen. Gauza bat da «sinbolikoa» dena: hizkuntza, legea, sinismenak [sic], erakunde sozialak. Hutsaren, traumaren eta antagonismoaren esparrua da Erreala, legearen eta hitzaren eremuetan kabitzen ez dena. Bi esparru desberdin horien artean dauden arrakala sakonek ordena sinbolikoari berari (sinismenei [sic], legeari) eragiten diote.

Hortaz, «ama ereduzko»-aren mitoaren desegiteak eta haren ordez «ama munstro» edo *mum fatale* bezalako arketipo kontrajarrien agerpenak, euskal emakumezkoen literaturan izandako diskurtso-aldaketa isla baino gehiago dira: identitate kolektiboaren beraren berridazketa sakon eta erradikalaren lekukoak dira. Euskararen eta euskal nazioaren inguruko sinbolo hegemonikoen auzitan jartzeak, bereziki amatasunaren eta hizkuntzaren uztardura afektiboaren deseraikuntzak, subjektibitatearen eta gizartearen arteko lotura berriak proposatzen ditu, non emakumezkoen gorputza eta ahotsa ez

diren jada transmisioaren eta sakrifizioaren euskarri isilduak, baizik eta diskurtsoaren egile aktibo eta subertsiboak. Halako berrirakurketak, hala ere, ezin dira inpunitatez burutu, kontzientzia kolektiboan sustraitutako mitoek funtzio kohesionatzaile garrantzitsua baitute. Izan ere, mito nazionalen deuseztapenak identitatearen, oroimenaren eta kohesio sozialaren ardatzak higatu ditzake, eta subjektuen arteko zubiak zartatuz, komunitatearen osotasuna arriskuan jarri. Horregatik, ezinbestekoa da aitortzea mitoek –eta, bereziki, haien dekonstrukzioak– ez dutela soilik iraganarekiko kontu-kontzientzia historikoa eskatzen, baizik eta orainaren eta etorkizunaren gaineko ardura etikoa ere bai. Galdera da, beraz: zer gertatzen da mito horiek suntsitzean sortzen den hutsune sinbolikoarekin? Eta nola bizi hutsune hori, hustasun moduan agertzen denean? Bali-teke hutsune hori bera izatea gure garaiko munstro handiena –hizkuntzaren hilotza, identitatearen krisia, eta kontakizun partekatuen galera–, eta baliteke ere munstro horri aurre egitea geure burua berrasmatzeko derrigorrezko pasabidea izatea. Literatura, zentzu horretan, ez da soilik narrazio estetikoaren gunea, baizik eta erresistentziarako eta berrasnakuntzarako espazio politiko eta sinbolikoa, non poetak iragartzen duen «hustasuna»-ren aurrean, hitzak eta irudiak bihurtzen diren subjektu kolektiboaren berreraikuntza posiblearen lehen aztarnak.

8. ERREFERENTZIA BIBLIOGRAFIKOAK

- Agirre, K. (2018). *Amek ez dute*. Elkar.
- Aire, F. “Xalbador”. (1976). *Odolaren mintzoa*. Auspoa Liburutegia.
- Alberdi, U. (2011). Ekografia. In M.J. Olaziregi (arg.), *At!* (9.-10. or.). Etxepare Euskal Institutua.
- Aldekoa, I. (2015). *68ko belaunaldia: politika, kultura eta beste mamu batzuk*. Utriusque Vasconiae.
- Ariznabarreta, L. (2022). On Eider Rodriguez’s fiction: gender, anger, and (Basque) politics. *Symposium: a Quarterly Journal in Modern Literatures*, 76(2), 61-75. <https://doi.org/10.1080/00397709.2022.2064630>
- Arrieta, L. (2022). The Basque heroine Libe and the nationalist press (1895-1936). *Gender & History*, 34(1), 77-97. <https://doi.org/10.1111/1468-0424.12534>
- Apaolaza, U. (2014). The shopping cart. In G. Lasarte (arg.), *Ultrasounds: Basque women writers on motherhood* (33.-35. or.). University of Nevada.
- Barandiaran, J.M. (1972). *Obras completas: diccionario ilustrado de mitología vasca*. La Gran Enciclopedia Vasca.
- Bilbao, L. (2011). *Scanner*. Susa.
- Bilbao, L. (2020). *Etxeko urak*. Susa.
- Borda, I. (2013). Intimitatea zartagailu. 452°F. *Literaturaren Teoria eta Literatura Konparatua Aldizkaria*, 9, 42-55.
- Bullen, M. & Díez Mintegui, C. (2010). Matriarchy versus equality: from Mari to feminist demands. In M.L. Esteban & M. Amurrio (arg.), *Feminist challenges in the social sciences: gender studies in the Basque Country* (113.-124. or.). University of Nevada; UPV/EHU.
- Butler, J. (2004). *Lenguaje, poder e identidad*. Síntesis.
- Dederer, C. (2023). *Monsters: a fan’s dilemma*. Knopff.

- Díez Mintegui, C. (1999). Mari, un mito para la resistencia feminista. *Ankulegi*, 3, 63-72.
- Esnaola Gonzalez, M. (2014). Amaren musupolka. *Hegats*, 5, 103-107.
- Esteban, M.L. (2013). *Amaren heriotzak libreago egin ninduen*. Pamiela.
- Esteban, M.L. (2019). *Andrezaharraren manifestua*. Pamiela.
- Fermon, N. (1997). *Domesticating passions: Rousseau, woman and the nation*. Wesleyan University.
- Gabilondo, J. (2020). *Babel aurretik: Euskal literaturaren historia bat*. Txalaparta.
- Gimbutas, M. (1991). *The civilization of the goddess: the world of old Europe*. Harper.
- Gorostazu, J. (2012). *Des egiten*. Elkar.
- Hall, S. (1996). Ethnicity: identity and difference. In G. Eley & R.G. Suny (arg.), *Becoming national* (339.-351. or.). Oxford University Press.
- Hamilton, C. (2007). *Women and ETA: the gender politics of radical Basque nationalism*. Manchester University Press.
- Izagirre, K. (2001). Sarrera. In A. Lasa, XX. *mendeko poesia kaierak* (7.-8. or.). Susa.
- Jeffery, P. (1998). Agency, activism and agendas. In P. Jeffery & A. Basu (arg.), *Appropriating gender: women's activism and politicized religion in South Asia* (221.-244. or.). Routledge.
- LaCapra, D. (2006). Experience and identity. In L. Alcoff, M. Hames-García, S. Mohanty & P. Moya (arg.), *Identity politics reconsidered* (228.-245. or.). Palgrave Macmillan.
- Lasa, A. & Lasa, M. (1971). *Poema bilduma*. Herri Gogoa.
- Lasarte, G. (2011). La maternidad en el imaginario de las escritoras vascas. *Feminismos*, 18, 203-223. <https://doi.org/10.14198/fem.2011.18.11>
- Lasarte, G. (2014). *Ultrasounds: Basque women writers on motherhood*. Center for Basque Studies.
- Lessing, D. (1962). *The golden notebook*. Simon & Schuster.
- Llona, M. (2016). The healing effect of discourses: body, emotions, and gender subjectivity in Basque nationalism. In R. Benmayor, M.E. Cardenal & P. Dominguez (arg.), *Memory, subjectivities, and representation* (77.-93. or.). Palgrave Macmillan.
- Llona, M. (2010). Patriotic mothers of Basque nationalism: women's action during the Spanish Second Republic in the Basque Country. In M.L. Esteban & M. Amurrio (arg.), *Feminist challenges in the social sciences: gender studies in the Basque Country* (85.-99. or.). University of Nevada; UPV/EHU.
- Martín, A. (2016). Vulnerability and the literary imagination in the Basque context. In C. Dominguez, A.A. González & E. Sapega (arg.), *A comparative history of literatures in the Iberian Peninsula*, Vol. II (64.-73. or.). John Benjamins.
- Mazkarian, Y. (zuz.). (2020). *Anderea* [Filma]. Mazkarian, Y.
- McCrone, D. (1998). *The sociology of nationalism*. Routledge.
- Meabe, M.A. (2000). *Azalaren kodea*. Susa.
- Olaziregi, M.J. (2021). Beyond the motherland: memory and emotion in contemporary Basque women's fiction. In L. Ariznabarreta & N. Lete (arg.), *Memory and emotion: (Basque) women's stories: constructing meaning from memory* (263.-293. or.). University of Nevada.

- Pérez Isasi, S. & Sampedro, A. (2021). Sobre la recepción de *Las madres no* de Katixa Agirre. *Rassegna Iberistica*, 44(115), 179-194. <https://doi.org/10.30687/Ri/2037-6588/2021/16/011>
- Redondo, M. (2021, urtarrilak 24). Tras Mari, la gran dama vasca. *Noticias de Navarra*.
- Renteria-Uriarte, X. (2022). Mariren hamaika aurpegiak... Eta (ia) guztiak biltzen dituen. *Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía*, 40, 49-68.
- Rich, A. (2018). *Culture, politics, and the art of poetry: essential essays*. Norton.
- Rodriguez, E. (2019). *Idazleen gorputzak*. Susa.
- Ruddick, S. (2009). On maternal thinking. *Women's Studies Quarterly*, 37(3/4), 305-308.
- Saizarbitoria, R. (1995). *Hamaika pauso*. Erein.
- Strine, M. (1989). The politics of asking women's questions: voice and value in the poetry of Adrienne Rich. *Text and Performance Quarterly*, 9(1), 24-41. <https://doi.org/10.1080/10462938909365910>
- Urretabizkaia, A. (1998). *Koaderno gorria*. Erein.
- Villagran Arrastoa, A. (2021a). La muerte de mi madre me hizo más libre: lectura de los discursos matrofóbicos en la poesía vasca contemporánea escrita por mujeres. In C. Duraccio (arg.), *Escritoras y fronteras geosimbólicas* (435.-456. or.). Dykinson.
- Villagran Arrastoa, A. (2021b). No woman's land. Gatazkaren (h)egietan barna: euskal emakume olerkarien gatazka-guneen irakurketa. In I. Ordeñana & I. Retolaza (arg.), *Indarkeriak dantzatzera behartzen gaituzte: gatazka armatuaren irakurketa feministak* (231.-268. or.). UEU.
- Villagran Arrastoa, A. (2025). *Poetika feministak Afektuaren Ikasketen argitan: euskal poesia garaikidearen irakurketa proposamen bat (1971-2020)* [Argitaratu gabeko doktore-tesia]. UPV/EHU.
- Yuval-Davis, N. (1997). *Gender and nation*. Routledge.
- Zulaika, J. (1988). *Basque violence: metaphor and sacrament*. University of Nevada.
- Zulaika, J. (2024). *Aberriaren inpaseak*. Alberdania.